

RÜKNEDDİN MUHAMMED CÜRCÂNÎ'NİN FESAHAH İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE ELEŞTİRİLERİ

Mehmet GÜLNİHAL*

Öz

Arap dil ilimleri içerisinde farklı yaklaşım ve tartışmaların yoğun şekilde yapıldığı ilimlerin başında belagat ilmi gelmektedir. Belagat ilminin karakteristik yapısı, dinî saikler, çözüm odaklı yaklaşımlar gibi etkenler, söz konusu farklı görüş ve tartışmaların başat faktörleri olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda belagatçılar arasında belagat ilminin konuları üzerinde çok fazla görüş ayrılıkları süre gelmektedir. H.VII. asırda yaşayan Rükneddin Muhammed Cürcânî'nin belagat ilmiyle ilgili görüş ve eleştirileri, bu durumun bir yansımasıdır. Cürcânî, belagat ilminin tüm konularıyla ilgili görüş ve eleştirilerini farklı bir üslupla ele aldığı müstakil çalışması *el-İşârât ve't-tenbîhât fî ilmi'l-belâgâ* adlı eserinde açıklamıştır. Bu çalışmada, örneklik teşkil etmesi adına Cürcânî'nin belagat ilminin mukaddimesi olan "fesahat" ile ilgili dile getirdiği görüş ve eleştirileri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Belagat, Fesahat, Rükneddin Muhammed Cürcânî, el-İşârât ve't-tenbîhât

RUKNEDDİN MUHAMMED AL-JURJANI'S OPINIONS AND CRITICISMS ABOUT FESAHAH

Abstract

Among the Arabic language sciences, the science of rhetoric is one of the sciences where different approaches and discussions are intense. Factors such as the characteristic structure of the science of rhetoric, religious motivations, and solution-oriented approaches are considered the dominant factors of these different views and discussions. In this sense, there are still many disagreements among rhetoricians on the subjects of rhetoric. H.VII. the views and criticisms of Rükneddin Muhammed Cürcânî, who lived in the 16th century, regarding the science of rhetoric are a reflection of this situation. Al-Jürcânî explained his views and criticisms on all subjects of the science of rhetoric in his independent work, *el-İşârât ve't-tenbîhât fî ilmi'l-belâgâ*, in which he

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 21.11.2023, Accepted / Kabul Tarihi: 05.12.2023

DOI: <https://doi.org/10.58852/dicd.1394127>

* Öğretim Görevlisi, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı/

ORCID ID: 0000-0001-6522-7132,

e-posta: mehmetgulnihal8282@hotmail.com

Atıf/Citation: Gülnihal, Mehmet. "Rükneddin Muhammed Cürcânî'nin Fesahat ile İlgili Görüş ve Eleştirileri". *Dicle İlahiyat Dergisi* 26/2 (2023), 227-249.

handled it in a different style. In this study, al-Jurjani's views and criticisms regarding "elusive", which is the introduction to the science of rhetoric, are discussed in order to set an example.

Keywords: Arabic language, Rhetoric, Fluency, Rükneddin Muhammed Cürcânî, el-Îşarat ve't-tenbihât

Giriş

Rükneddin lakabıyla meşhur olan Cürcânî'nin tam adı Rükneddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed Cürcânîdir. Cürcân'a bağlı Esterâbâd'ta doğup büyümüş olan Cürcânî, Irak'ın Hille ve günümüzde Necef olarak bilinen Irak'ın el-Garî şehrinde hayatını sürdürmüştür.¹ Kendisi daha çok "Cürcânî" nisbesi ile tanınsa da "el-Hillî", "el-İsterabadî" ve "el-Garî" veya "el-Garavî" nisbeleri ile de anılmaktadır. H. VII. asırda yaşadığı bilinen Cürcânî'nin doğum ve vefat tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte h. 729 yılına kadar yaşadığı tahmin edilmektedir. Nitekim *el-Îşârât ve't-tenbihât fî ilmi'l-belâgâ* adlı eserine yazdığı mukaddimesinden de buna dair işaretler bulunmaktadır.²

Cürcânî, belagat ilminde en çok tenkit ettiği Hatîb el-Kazvînî'nin (ö. 739) çağdaşdır. Kelam, üsul, felsefe ve belagat gibi birçok ilimde temayüz etmiş bir alim olan Cürcânî'nin farklı alanlarda olmak üzere otuza yakın eser telif etmiştir.³ Bunlardan biri de *el-Îşârât ve't-tenbihât fî ilmi'l-belâgâ* adlı eseridir. Cürcânî, bu eserinde belagat konularıyla ilgili tanım, taksim ve örneklerini sunduktan sonra alimlerin konuyla ilgili görüşlerinde kendi bakış açısına göre eksik ve yanlış gördüğü konularla ilgili görüşleri eleştirmiştir. Bu konuların başında belagat ilminin mukaddimesi sayılan fesahat gelmektedir.

فصح fiilin mastarı olan فصاحة kelimesi sözlükte; açık seçik olma, havanın açık ve berrak olması, sütün yüzünü kaplayan köpükten arınıp saf ve halis olması, anlaşılır konuşma gibi anlamlara gelmektedir.⁴ Fesahat kavramının terim anlamı için net bir tanım ortaya koymak oldukça zordur. Zira bu kavram, kelime, kelam ve mütekellim gibi yapısal anlamda birbirinden farklı unsurlar için müşterek bir niteliktir. Bu bağlamda fesahat kavramını her üç unsuru kapsayacak şekilde tanımlamaktan ziyade söz konusu

¹ Rükneddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed Cürcânî, *el-Îşârât ve't-tenbihât fî ilmi'l-belâgâ*, ed. İbrahim Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2011), 8; Seyyîd Muhsin el-Emîn, *A'yanü's-Şîa*, thk. Hasan el-Emîn (Beyrut: Dâru't-taâruf, 1983), 9/425,426; Ömer Rıdâ Kahhale, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beyrut: Dâru ihyaü't-türâsî'l-arabî, ts.), 11/46,47.

² Cürcânî, *el-Îşârât ve't-tenbihât fî ilmi'l-belâgâ*, 8; Emîn, *A'yanü's-Şîa*, 9/425.

³ Cürcânî, *el-Îşârât ve't-tenbihât fî ilmi'l-belâgâ*, 8,9; Emîn, *A'yanü's-Şîa*, 9/426.

⁴ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn* (Beyrut: Dâru'l-mektebeti'l-hilâl, ts.), 3/121; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî, *Cemheretu'l-Luğa*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987), 1/541,542; Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî, *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Atâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 1/391; Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru sâdr, 1993), 2/544; Mustafa Çuhadar, "Fesahat" (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/423.

üç unsur için ayrı ayrı tanımlama yoluna gitmek daha isabetli olacaktır.⁵ Nitekim Hatib el-Kazvîni ve Cürçânî gibi alimler bu saikle genel bir tanım yerine kelime, kelim ve mütekellim olmak üzere fesahat için üç ayrı tanım yapmıştır.⁶ Dolayısıyla fesahat kavramının tam anlaşılması kelime, kelim ve mütekellim fesahatlerinin yeterince bilinmesine bağlı olduğunu belirtmeliyiz. Çalışmamızda Cürçânî'nin fesahatin üç ana unsuru olan kelime, kelim ve mütekellime dair tenkit ve değerlendirmelere yer verilecektir.

1. Kelimenin Fesahati

Klasik Arap belagat kaynakları incelendiğinde kelimenin fesahati için bir tanımdan öte kelimenin fasih sayılabilmesi için öncelikle bazı kusurlu durumlardan arınmış olması gerekliliği üzerinde durulduğu görülmektedir. Bununla beraber bu kusurların neler olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Nitekim Hafâcî (ö.466), bir kelimenin fasih sayılabilmesi için sekiz şart öne sürerken,⁷ Sekkâkî, Kazvîni ve *Telhîs* geleneğine mensup belagat alimleri, üç tane şart öne sürmüşlerdir⁸ Modern dönem Arap belagatçıları ise bu şartların dört tane olduğunu kaydetmişlerdir.⁹

Cürçânî kelimenin fesahatini "İşarat" başlığı altında izah etmektedir.¹⁰ Ona göre söz konusu kelimenin altı kusurlu durumdan arınmış olması diğer bir ifadeyle kelimenin bu kusurlardan herhangi birini içermemesi gerekmektedir. Dolayısıyla bir kelime bu altı kusurdan herhangi birisini içermediği sürece fasihtir. Aşağıda söz konusu şartlar detaylı bir biçimde ele alınmaktadır.

1.1. Kelimenin İdgamsız İki Aynı Harf veya Mahreçleri Yakın Harfler İçermemesi

Kelimenin yapısını harflerin özellikleri ve aralarındaki ilişkiler belirlemektedir. Aynı cinsten idgamsız iki harfin yan yana gelmesi veya mahreçleri birbirine yakın harflerden müteşekkil olan kelimenin telaffuzu dile ağır gelmektedir. Dolayısıyla böyle bir yapıya sahip olan kelime fasih sayılmamaktadır.

Örneğin ...الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْاَجَلِّ... şiirinde الْاَجَلِّ kelimesi, idgam yapıp الْاَجَلِّ olarak gelmesi gerekirken kurala aykırı bir biçimde idgam yapılmaksızın getirilmiştir. Bu anlamda

⁵ Fesahatin terim anlamı hakkında geniş bilgi için bkz. M. Edip Çağmar, *Alıştırmalarla Belâgat*, ed. Ömer Yıldız (İstanbul: Ensar Yayınevi, 2022), 14.

⁶ Geniş bilgi için bkz. Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed Kazvîni, *el-Îzâh fî 'ulûm'l-belâga*, ed. belâga Muhammed Abdu'l-Mün'im Hifâcî (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ts.), 1/17-21,28,40; Cürçânî, *el-Îşârât ve't-tenbîhât fî ilmi'l-belâga*, 14-24.

⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Saîd b. Sinân el-Hafâcî, *Sirru'l-fesâha* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982), 64.

⁸ Ebû Ya'kub Siraceddin Yusuf b. Ebû Bekr b. Muhammed es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1987), s.416; Kazvîni, *el-Îzâh fî 'ulûm'l-belâga*, c.1, s.21; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ed. Abdülhamid el-Handâvî. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), s.140.

⁹ Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâga: el-Beyân el-meân el-bedî* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1993), s.15; Abdulfettâh Feyyûd Besyûnî, *İlmu'l-ma'ânî* (Kahire: Müessesetu'l-muhtâr, 2015), s.23.

¹⁰ Cürçânî, *el-Îşârât ve't-tenbîhât fî ilmi'l-belâga*, s.14.

idgamin yapılmasını gerektiren kıyasın varlığına rağmen idgamsız bir yapıda ifade edilmesi nedeniyle الأَجَلِّ kelimesi gayri fasih kategorisinde sayılmıştır.¹¹

Cürcânî, mahreçlerinin yakınlığı sebebiyle gayri fasih olarak addedilen yapıya هـ، ع، خ kelimesini örnek vermektedir. Mezkûr kelime, mahreçleri birbirine yakın harflerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu harfleri art arda doğru telaffuz etmek son derece zordur. Bu bağlamda söz konusu kelime gayri fasih kabul edilmektedir.¹²

1.2. Kelimenin Garip Olması

Belagat açısından cümle içerisinde alışıldık ve bilindik kelimenin varlığı, muhatapta güzel bir intiba bırakır. Tam tersine bilinmedik ya da yabancı olunan kelimenin varlığı ise onda kerih bir hal meydana getirir.¹³ Bu anlamda belagat yönünden bakıldığında garabet niteliği taşıyan kelime, muhatapta istenmeyen rahatsızlık oluşturması nedeniyle fasih sayılmamaktadır. Örnek;

فَلَوْ كَانَ سَلْمَى جَارَهُ أَوْ أَجَارَهُ رِيَاخُ بْنُ سَعْدٍ رَدَّهُ طَائِرٌ كَهَلٍ

(Şayet Selma onun komşusu (hamisi) olsaydı veya Riyâh b. Sa'd ona (yanına alıp himaye etmek suretiyle) yardım etseydi, yaşını almış bir kuş (büyük bir şans) onu döndürürdü.)¹⁴

Bu beyitte kullanılan كَهَلٍ kelimesinin bilindik anlamı yaşını almış, olgun demektir. Ancak şiirde “büyük şans anlamında” kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla كَهَلٍ kelimesinin burada kast edilen anlamı pek bilinmemektedir. Bu nedenle kelime, garabet niteliğini taşımaktadır. Bu kusuru sebebiyle fasih kelime kategorisinin dışında kalmaktadır.

1.3. Kelimenin Ammice (Müptezel) Bir Yapıda Olması

Fesahat açısından kelimenin ammi yani nitelik olarak çok düşük seviyede bulunması, onu fasih kelime kategorisinin dışında bırakır.¹⁵ Zira belagat ancak belli bir seviyeye ulaşmış kelime veya cümle yapılarıyla tezahür eder. Bu nedendir ki söz konusu

¹¹ Meşhur şair Ebu'n-Necm el-'İclî'ye (ö.130/747) ait olan şiirin tam beyti şu şekildedir; الحمد لله العليّ الاجلّ الواحد الفرد القديم الأول (Âlî, en yüce, bir, ferd, kadim, evvel olan Allah'a hamd olsun.) Ebû 'Ubeydullâh Muhammed b. 'İmrân el-Merzubânî, *el-Muveşşah fi Meâhizi'l-Ulemâ' alâ's-Şu'arâ'* (b.y.: y.y., ts.), 1/500; Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 14; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*, ed. Abdusselâm Muhammed, (Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1997), 2/390,392; Abdurrahman b. Abdurrahman Ebu'l-Feth el-Abbâsî, *Me'âhidu't-tansîs' ala's-şevâhidi't-telhîs*, ed. Muhammed Muhyeddîn Abdulhamid (Beyrut: Alemu'l-kütüb, ts.), 1/18.

¹² Söz konusu diyalog şu şekilde geçmektedir; Bedevî adama اين هي (deven nerede?) şeklinde devesi sorulduğunda, أَنهآ تَرعى الهُعُع (o, otluyor.) cevabını vermiştir. Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 14; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subbu'l-aşâ fi smâ'ati'l-inşâ'* (Beyrut: Dâru'l kutubi'l ilmiyye, ts.), 2/275; Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *Hâşiye 'alâ Şerhi't-Telhîs*, ed. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Mektebetü'l- 'asriyye, ts.), 1/155.

¹³ Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 14.

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-Zemaḥşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/149; Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, 66; Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 14; Şu'arâu Hüzeliyyîn, *Dîvânü'l-Hüzeliyyîn*, ed. Muhammed Maḥmûd eş-Şinkîti (Kahire: Dâru'l kavmiyyeti, 1965), 2/165.

¹⁵ Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, 73; Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 15.

kelimenin ammi/müptezel bir yapıda olması onu fesahatın dışında tutmaktadır. Aşağıdaki beyit bu durumu örneklemektedir;

قَدْ قُلْتُ لَمَّا حَجَّ فِي صَدِّهِ إِعْطَفَ عَلَى عَبْدِكَ يَا قَابِرِي

(Yüz çevirme konusunda direktliğinde dedim ki; ey beni defneden! Bu kölene merhamet et!)¹⁶ Buradaki قَابِرِي kelimesi, genelde avam kadınların kullandığı bir ifade olması hasebiyle seviyesi son derece düşüktür.¹⁷ Dolayısıyla söz konusu kelime toplumda müptezel olarak addedilmesi nedeniyle fesahat kriterlerini taşımamaktadır.

1.4. Kelimenin Arap Kullanımının Dışında Bir Anlamda Kullanılması

Bir kelimenin Arap örfüne muhalif bir biçimde, vazedilen anlamın dışında başka bir anlam için kullanılması neticesinde fesahatı zayıf olmaktadır.¹⁸ Bu durumda olan kelimenin ikinci anlam için kullanılması bir yanılısma nedeniyle meydana geldiği düşünülmektedir. Bu bağlamda anlam kargaşasına yol açmasından kaynaklı mezkûr kelime fesahat sınırları dışına çıkmaktadır. Örnek;

يَشُقُّ عَلَيْهِ الرِّيحُ كُلَّ عَشِيَّةٍ جُيُوبَ الْعَمَامِ بَيْنَ بَكْرِ وَأُمِّ

(Her akşam bakire ve dul arasındaki bulutlarla gelen koku ona ağır geliyor.)¹⁹

el-Buhtürî'ye²⁰ ait olduğu bilinen bu beyitte أُمِّ kelimesi “dul kadın” anlamında kullanılmıştır. Oysa أُمِّ kelimesi Arap örfünde “kocasız olmayan kadın” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla gerek dul gerekse bakire olsun zevcesi olmayan kadın için kullanılan bu kelime, söz konusu beyitte bakirenin mukabili olarak kullanılması Arap örfüne aykırı bir durum teşkil etmektedir. Bu bağlamda mezkûr kelime gayri fasih olarak değerlendirilmektedir.²¹

1.5. Kelimenin Arap Kullanımında Zikredilmesi Hoş Olmayan Başka Bir Anlamı Çağrıştırmaması

Fesahat yönünden dile getirilmesi hoş karşılanmayan anlama sahip kelimenin kullanımı o kelimeyi fesahat açısından zayıf kılmaktadır. Bu olgu hemen her dilde olduğu gibi zengin bir yapıya sahip olan Arap dilinde de mevcuttur. Cürcânî'ye göre mezkûr nitelikteki kelime, her ne kadar söz konusu anlamda kullanılsa da o anlamı çağrıştıracak olması nedeniyle gayri fasih sayılacaktır.²² Örnek;

قُلْتُ لِقَوْمٍ فِي الْكَنْفِ تَرَوْحُوا عَشِيَّةً بِنَا عِنْدَ مَاوَانَ رَجَّحَ

¹⁶ Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, 75; Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 15.

¹⁷ Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, 75.

¹⁸ Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 16.

¹⁹ Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, 78; Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 16; Ahmed Matlûb, *Esâlîbu'l-Belâgîyye* (Kuveyt: Vekâletu'l-Matbûa'ât, 1980), 1/28.

²⁰ Şair hakkında geniş bilgi için bkz. Zülfikar Tüccar, “Buhtürî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/381-383.

²¹ Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 16.

²² Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 16.

(Düşkün kimselere dedim ki; geceyi Mâvândaki ağılda geçirdik. Akşam yolculuğa devam edin.)²³

Meşhur Su'lûk şairlerinden 'Urve b. el-Verd'e²⁴ ait olan bu beyitte geçen الكئيب kelimesi, her ne kadar "ağıl" anlamında kullanılmış olsa da zikredilmesi kerih olan "tuvalet" anlamını çağrıştırmaması nedeniyle fasih sayılmamaktadır.²⁵ Zira normal ifadelerin bile seviyesini düşüren bu durumun, edebiyatın zirvelerinden biri olan şiirde kabul edilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla buradaki ilgili kelime, şiirin seviyesini düşürdüğünden fesahat niteliğinden uzaklaşmaktadır.

1.6.Kelimenin İtidal Sınırı Aşacak Derecede Uzun Olması

Fesahat bakımından dile ağır gelecek derecede uzun olması kelimeyi gayri fasih kılmaktadır. Zira fesahatin bir yönü izhar ve berraklık niteliklerine bakmaktadır. Dolayısıyla bıktırıcı bir uzunluğa sahip kelimedeki fesahatin varlığını iddia etmek pek makul değildir. Nitekim kelimeyi daha kolay ifade etmek amacıyla Arap dilinde bir sürü tahfif yöntemlerinin uygulanması kelimenin bu yapısıyla ilgili olduğunu düşündürmektedir. Bu anlamda itidal derecesini aşacak derecede uzun bir yapıya haiz olan kelime gayri fasih olarak addedilmektedir. Örnek;

فَيَاكُمْ أَنْ تَكْشِفُوا عَنْ رُؤُوسِكُمْ أَلَا إِنَّ مَعْنَاطِيَسَهُنَّ الدَّوَابَّ

(Başınızı çıkarma konusunda kendinize dikkat ediniz! Zira kakülleri kılıçlar için mıknaţis gibidir.)²⁶

İbn Nübâte es-Sa'dî'ye²⁷ ait olan bu beyitte kullanılan مَعْنَاطِيَس kelimesi çok uzun olması ve dolayısıyla dillendirilmesi zor olduğu için fasih sayılmamaktadır.

Sonuç itibariyle Cürcânî'nin kelimenin fesahati konusunu ele almasına baktığımızda onun, kelimenin maddesi, delaleti ve kıyasa uygunluğu olmak üzere temelde üç unsur üzerinde durduğunu görmekteyiz. Zira kelimeyi oluşturan harflerin mahreç yakınlığı ya da uzaklığı kelimenin maddi yönüne, delalet ettiği mefhum veya mefhumların özellikleri kelimenin delalet yönüne ve kelimenin yapısal anlamda kıyasa uygun olup olmaması da kelimenin kurallara uygunluk yönüne tekabül etmektedir. Söz konusu özelliklerin varlığı veya yokluğu kelimeyi ya güzelleştirmekte (تَلَاوُم) ya da çirkinleştirmektedir (تَنَافُر).

Bu açıdan bakıldığında Cürcânî'nin kelimenin fesahati için öne sürdüğü altı şartın özünde bu üç ana unsurun olduğu iddia edebiliriz. Ayrıca burada açıkça belirtmek

²³ Urve b. el-Verd, *Dîvânu 'Urve b. el-Verd*, ed. Esmâ Ebubekr Muhammed (Beyrut: Dâru'l kutubi'l ilmiyye, 1998), 1/23; Ebû 'Alî Aḥmed b. Muḥammed b. el-Ḥasan el-İşfehânî el-Merzûkî, *Şerḥu Dîvânu'l-Ḥamâse*, thk. Ğarîd eş-Şeyḥ (Beyrut: y.y., 1424/2003), 333; Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 16.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Yakup Göçemen, "Eşkiya (Su'lûk) Şair 'Urve b. el-Verd'in Sosyal Adalet ve Dayanışma Anlayışı", *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 51 (2020), 121-128.

²⁵ Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 16.

²⁶ Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, 88; Dîyâu'd-Dîn Ebû's-Sa'âdât Hibetu'llâh b. 'Alî b. Ḥamza İbnu's-Şecerî, *Emâlî*, thk. Maḥmûd Muḥammed eṭ-Ṭanâhî (Kahire: y.y., 1413/1991), 2/463; Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 17.

²⁷ İbnu's-Şecerî, *Emâlî*, 2/463.

gerekir ki; Cürcânî'nin kelimenin fesahatini bozan mezkûr kusurları belirlerken ciddi derecede Hafâcî'nin konu hakkındaki görüşlerini büyük ölçüde benimsemektedir. Zira Hafâcî kelimenin fesahati konusunda kelimeye bulunmaması gereken kusurları sıralarken yukarıda zikredilen altı kusurla beraber "kelimenin kulakta güzel bir tınıya sahip olmaması ile kelimenin letafet veya gizlilik gerektiren yerlerde tasğir yapısıyla gelmemesi"²⁸ şeklinde toplamda sekiz tane kusuru zikretmektedir. Dolayısıyla Hafâcî'nin konu hakkında zikrettiği sekiz kusurdan altı tanesini neredeyse örnekleriyle beraber olduğu gibi alan Cürcânî, bu konuda el-Hafâcî'nin görüşlerinin tesirinde kaldığı aşikardır.

2. Kelamın Fesâhat şartları

Cürcânî kelamın fesahatını iki şarta bağlamaktadır. Ona göre kelamın fasih olabilmesi için şu iki özelliği taşıması gerekmektedir; 1-kelamı oluşturan unsurların (kelime, harf) dizilişinin (takdim-te'hir) olması gereken şeklin dışında olmaması, 2-kelamın, mahreç açısından benzer harflerin bir araya toplanması nedeniyle telaffuzu çok zor bir yapıda olmaması.²⁹ Dolayısıyla Cürcânî'ye göre kelam, bu iki olumsuz nitelikten beri ise fasih, bu iki niteliği veyahut ikisinden herhangi birisini barındırıyor ise fasih sayılmamaktadır.

2.1. Kelam Öğelerinin Dizilişi Olması Gereken Şeklin Dışında Olmaması

Cürcânî'ye göre anlamın idrakine az veya çok zarar vermesi itibariyle dizilişi olması gerekenden farklı bir yapıda olması durumunda söz konusu kelamın gayri fasih olacağını ifade etmektedir.³⁰ Bu anlamda Cürcânî'nin söz konusu dizilişin ifadenin anlaşılmasını zorlaştıracağını söylemekte ve bunun üzerinde durmaktadır. Aşağıda verilecek beyit bu duruma örnektir.

وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مُمْلَكًا * أَبُو أُمِّهِ حَيٌّ أَبُوهُ يُقَارِبُهُ

İnsanlar arasında onun (Hişâm b. Abdülmelik) annesinin babası aynı zamanda kendisinin de (İbrahim b. Hişâm) babası olan halife Hişâm b. Abdülmelik'ten başka ona benzeyen bir kimse yoktur.³¹

Meşhur şair el-Farazdak'e³² nisbet edilen bu beytin asıl mefhumu şu şekildedir: "insanlar arasında halifenin dayısı İbrahim b. Hişâm'a halife Hişâm b. Abdülmelik'ten başka benzeyen kimse yoktur." Ne var ki mezkûr beyit olması gereken dizilişin dışında bir yapıyla ifade edilmiştir. Zira anlaşılır bir şekilde yukarıda geçen asıl anlamı vermesi adına söz konusu beyittin olması gereken dizilişi وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ حَيٌّ يُقَارِبُهُ إِلَّا مُمْلَكًا أَبُو أُمِّهِ أَبُوهُ

²⁸ Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, s.63-91.

²⁹ Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 18,19.

³⁰ Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 19.

³¹ Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî Fârisî, *Kitâbu's-Şir*, ed. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Kahire: Mektebetü'l-hâncî, 1998), 267; Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, *Kitâbu's-sinâ'ateyn*, ed. Alî Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebulfazl İbrâhim, (Beyrut: el-Mektebetü'l-unsuriyye, 1419), 162; Abbâsî, *Me'âhidü't-tansîs 'ala's-şevâhidi't-telhîs*, 43.

³² Geniş bilgi için bkz. Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sellâm İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu Fuḥûli's-Şuarâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, 1974), 2/298; Ali Şakir Ergin, "Ferezdak" (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/373-375; Sabâh Ali es-Süleymân, *Mu'cemu's-Şu'ârâ* (Umman: Dâru Ğaydâ, 2015), 174.

şeklindedir. Ancak burada müstesna (مُتَّكًا) müstesna minhu'ya (حَيٍّ) takdim edilmiş, mübteda (أَبُو أُمِّهِ) ile haber (أَبُوهُ) arasına yabancı fasıla olan حَيٍّ kelimesi girmiş ayrıca mevsuf (حَيٍّ) ile sıfat (يُنْقَارِيهِ) arasına da yabancı olan أَبُوهُ kelimesi fasıla olmuştur.³³ Bu açıdan bakıldığında bu beyitte oluşan farklı dizilim nedeniyle dinleyicinin kelimelerden manaya ulaşma noktasında ciddi bir sıkıntı içerisine gireceği apaçıktır. Zira yapılan takdim te'hirler mefhumda bir kargaşaya yol açmakta, dolayısıyla mefhumun anlaşılması zarar görmektedir. Cürcânî, muhatabın idrakinde oluşturduğu bu giriftik nedeniyle mezkûr beyti gayrı fasih olarak değerlendirmektedir.³⁴ Dolayısıyla bu beyitte kelimelerin normal dizilişi değiştirildiği için dinleyici anlamı kavramakta zorlanır. Çünkü buradaki diziliş değişikliği, anlamda bir karışıklığa sebep olmakta ve anlamın açık bir şekilde anlaşılmasını engellemektedir. el-Cürcani de söz konusu beytin muhatabın anlamı kavramasını zorlaştırdığını belirtmekte ve bu durumun kelamın fesahatine aykırı olduğunu ifade etmektedir.

2.2. Kelamın Kolay Söylenbilir Olması

Arap dilinde telaffuzu zor kelimelerden oluşan kelamı kolay bir şekilde söylemek oldukça güçtür. Nitekim Türkçedeki tekerlemeler de bu durumun bir göstergesidir. Sözdeki bu fonetik uyumsuzluk, kelamın fesahatini bozmaktadır. Dolayısıyla söz konusu bu sözel ihlal, kelamın fesahatini ortadan kaldırmaktadır. Diğer belagat alimleri gibi Cürcânî de bu durumu şu beyitle örneklendirmektedir;

وَقَبْرٌ حَرْبٍ بِمَكَانٍ قَفْرٍ وَلَيْسَ قُرْبٌ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرٌ

(Harb'in kabri çorak bir alandır. Onun kabrine yakın bir kabir yoktur.)³⁵

Burada ر, ب, ق harflerinin bir arada bulunma ve sıkça tekrarlanmaları nedeniyle telaffuz zorluğu ortaya çıkmaktadır. İşte bu sözel ağırlık, bu beytin fesahatine engel teşkil etmektedir.³⁶

3. Kelimenin Fesahat Şartları ile İlgili Eleştirisi

Kelimenin fesahat şartları konusundaki görüşleri her ne kadar Hafâcî'nin görüşlerine paralellik arz etse de Cürcânî, Hafâcî'yi, kelimenin fesahatı için zikrettiği sekiz şarttan biri olan "kelimenin bir meziyet yani kulakta güzel bir tınıya sahip olması" konusunda eleştirmektedir. Şöyle ki; Hafâcî 'ye göre kelimenin fasih sayılabilmesi için gerekli şartlardan birisi de "kelimenin özel bir dizilime sahip olup kulağa hoş ve güzel gelen bir tarza sahip olması"dır. Bir kelime her ne kadar mahreçleri birbirinden uzak harflerden oluşsa da şayet kulaktaki hissiyatı hoş ve güzel değilse fasih sayılamaz.³⁷ Zira

³³ Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 19; Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, ed. Ahmed Hasan Mehdelî, Ali Seyyid Ali (Beyrut: Dâru'l kutubi'l ilmiyye, 2008), c.1, 244.

³⁴ Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 19.

³⁵ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, 2002), c.1, 74; Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 19; Abbâsî, *Me'âhidu't-tansîs 'ala's-şevâhidi't-telhîs*, 289.

³⁶ Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 19.

³⁷ Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, s.65.

kelimenin kulaktaki hissiyatı gözün bir manzarayı algılaması gibidir. Manzaranın farklı renkler ve ahengine bağlı olarak göz, söz konusu manzaranın güzel-çirkin seviyesini algılamaktadır. Örneğin عَذْبٌ veya عُدْبٌ kelimeleri söz konusu özelliğe haizdir. عَذْبٌ kelimesinin bu özelliğe sahip olmasının nedeni, sadece onu oluşturan harflerin mahreçlerinin birbirlerinden uzak olması değil, bununla beraber bizzat kendisinin özel bir dizilime ve kulaktaki güzel tınıya haiz olmasından kaynaklanmaktadır. Şayet bu meziyet mahreçlerinin uzaklığından kaynaklanmış olsaydı harflerinin tertibi değiştirildiği takdirde örneğin بَعْدٌ kelimesinin de aynı meziyete ulaşması gerekirdi. Ancak böyle bir durumda بَعْدٌ kelimesi عَذْبٌ kelimesinin sahip olduğu meziyete ulaşamayacağı inkâr edilemez bir gerçektir.³⁸

Hafâcî bu tezini ayrıca şöyle temellendirmeye çalışmıştır:

Ağaç dalı için عُشْلُجٌ³⁹ kelimesini yerine aynı anlama gelen 40 العُصْنُ veya القَنْنُ⁴¹ kelimelerini kullanmak kulağa daha hoş gelmektedir. Kelimeler arasındaki bu meziyet farklılığı, iki ayrı elbise giyinmiş iki farklı sanatçının şarkılarını icra ederken ki dinleyicilerde oluşturdukları farklı duygular gerçeği gibidir. Dinleyicilerdeki duyguların farklılaşmasının nedeni; sanatçıların değişik renklerdeki elbise içinde farklı ses ve seda ile sanatını icra etmeleridir. Dolayısıyla bu durumda iki ayrı sanatçının dinleyicilerde farklı duygular oluşturması kaçınılmaz bir gerçektir. Aynı şekilde kelimeler arasında da kulaktaki tınlarına göre güzel-çirkin farklılıkları ortaya çıkmaktadır. İşte bu meziyetin oluşmasındaki temel etken, lafızlardaki özel dizilim ve kulağa güzel gelme olgusundan başka bir şey değildir.⁴²

Cürçânî, Hafâcî'nin yukarıdaki görüşünü eleştirmektedir. Ona göre bazı kelimelerdeki söz konusu meziyetin varlığı tartışılmaz bir gerçektir. Ancak bu meziyetin yani lafızlardaki özel dizilim ve kulağa hoş gelme olgusunun sebebi konusunda bir çıkmaza girilmektedir. Zira söz konusu sebebin bizzat "kelimede bulunan meziyetin (المزية) kendisi ise o halde bir şeyin kendisinin sebebi olması (تعليل الشيء بنفسه) sonucuna götürür ki bu da imkansızdır. Eğer sebep kelimenin oluşturduğu coşkunluk (الطرب) ise o halde döngü/devir (الدور) meydana gelir ki bu da mümkün değildir. Çünkü coşkunun sebebi de aynı zamanda kelimedeki söz konusu meziyetin kendisidir. Dolayısıyla her iki durumda da mantıksal bir çıkmaza girilmektedir.⁴³

Gerçek olan şu ki; عَضْبٌ, عُصْنٌ gibi kelimelerdeki meziyetin iki nedeni vardır. Birincisi: Bu tür kelimeler, olması gereken en güzel dizilime (اعدل التركيب) sahiptirler. Çünkü bu

³⁸ Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, s.65.

³⁹ Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezâk Mürtezâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, ed. komisyon (thk.) (Dâru'l-hidâye, t.y.), c.6. 113.

⁴⁰ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemu'l-lugati'l-arabiyye el-mu'asira* (Kahire: Alemu'l-kutub, 2008), c.2. 1613.

⁴¹ Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, ed. Muhammed 'ivaz Mura'ib (Beirut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabiyyi, 2001), c.15. 335.

⁴² Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, s.65.

⁴³ Cürçânî, *el-Îşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, s.18.

kelimelerden her birisi birincisi başlangıç, ikincisi sakin olup fasıla ve üçüncüsü de i'rab harfi olmak üzere üç harfli ortası sakin bir dizilime sahip kelimelerdir. İkincisi: Bu tür kelimelerden her birisi aynı tarzda dizilmiş, mahreçleri birbirinden uzak harflerden meydana gelmişlerdir. Dolayısıyla dil, bu kelimeleri tek bir hareketle telaffuz eder. Zira ع harfi en alt, ذ harfi orta ve ب harfi de en üst mahreçtedir. İşte dil, bu kelimeleri telaffuz ederken tek bir harekete ihtiyaç duymaktadır. Ancak harflerin yeri değiştirilirse, örneğin دُعَب gibi, bu durumda söz konusu kelimenin telaffuzu için dil önce orta mahreçten alta daha sonra alttan üst mahrece olmak üzere iki harekete ihtiyaç duyacaktır. Dolayısıyla bu şekildeki kelime kulaktaki duyumu çok makbul karşılanmayabilir. عُشَلَج gibi kelimelerin fasih kategorisine girmemelerinin nedeni ise Hafâcî'nin iddia ettiği gibi kelimenin adı geçen meziyete sahip olmamaları değil, bilakis bu tür kelimelerin fasih olmamalarının nedeni garabet (الغرابة) vasfını taşımalarıdır.⁴⁴

Cürcânî, her ne kadar bazı kelimelerde söz konusu meziyetin varlığını kabul etse de eleştirisinin ana temasına bakıldığında zaman konuya mantıksal açıdan yaklaştığı görülmektedir. Nitekim Cürcânî, kelimedeki bulunması gereken söz konusu meziyeti sebep-sonuç bağlamında değerlendirmektedir. Ona göre kelimedeki meziyet bir sonuç, bu sonucu doğuran ise ya bizzat meziyetin kendisi ya da duygulardaki coşkunluktur. Her iki durumda da mantıksal açıdan bir çıkmazla karşı karşıya kalındığı aşikardır. Zira meziyetin bizzat kendisi sebep olarak kabul edildiği takdirde, bir şeyin kendisine sebep olması (تعليل الشيء بنفسه) sonucunu doğurur ki bu da imkansızdır. Şayet söz konusu meziyetin sebebi duygulardaki coşkunluk ise bu takdirde coşkunun sebebi de yine aynı meziyet olacağı için bir döngü (الدور)⁴⁵ meydana gelecektir ki bu da mantıksal açıdan batıldır. Dolayısıyla “illet batıl olunca malul da batıl olur” kuralına göre sebep ortadan kalkınca sonuç da ortadan kalkar. Bu açıdan bakıldığında Cürcânî'nin kendi eleştirisinde tutarlı bir yol izlediği görülmektedir. Zira kelimelerde birtakım meziyetlerin bulunduğunu kabul etmekle beraber bunun bütün kelimelere teşmil etmek olanaksızdır. Nitekim kişilerin bilimum durumlarından ötürü duyguların birbirlerinden farklı olması tabii bir durum olup kelimelerin hoş bir tını özelliğine sahip olması izafi bir olgudur. Ayrıca bir kelime, taşıması gereken altı şarta haiz olduğu sürece tartışmaya konu olan “kelimenin özel bir dizilime sahip olup kulağa hoş ve güzel gelen bir tarza sahip olması” özelliğini de pekâlâ barındırabileceği mümkündür.

4. Kelamın fesahat şartlarıyla ilgili eleştirisi

Cürcânî kelamın fesahati konusunda çağdaşı Kazvini'nin öne sürdüğü üç şarttan biri olan التعقيد kaydını tenkit etmiştir. Zira Kazvini, kelamın fesahatini “dil kurallarına aykırı

⁴⁴ Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, s.18.

⁴⁵ Metin Yurdagür, “Devir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/230-231.

durumlar barındırmaması (ضعف التأليف), nefret edici kelimelerden oluşmaması (تنافر الكلمات) ve girift bir yapıya sahip olmaması (التعقيد) şeklinde üç kayıtlarla sınırlandırmıştır.⁴⁶

Kazvini (التعقيد) kaydını ise sözselsel (التعقيد اللفظي) ve anlamsal (التعقيد المعنوي) olarak ikiye ayırır. Lafzî kapalılık b, “Muhatabın anlamı kavrayamayacağı şekilde sözde meydana gelen karışıklık ve bozukluk” demektir.⁴⁷ Nitekim Kazvini’ye göre yukarıda zikredilen وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مُمَكَّنًا * şiiri kelamın sözselsel anlamda girift olmasına örnektir. Çünkü şiirde fesahat açısından kelamda bir kapalılık/giriftlik söz konusudur. Buradaki kapalılık kelimelerin dizilişinden kaynaklanması nedeniyle kelamdaki bu giriftlik sözseldir.⁴⁸ Kazvini, anlamsal kapalılığı ise “zihnin birincil anlamdan, kastedilen ikincil anlama ulaşması noktasında zorluk çekmesidir”⁴⁹ şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre kelamın murad edilen manaya delaletinin açık olmaması, istenilen anlama ulaşması noktasında zihnin birçok uzak irtibatlar kurmaya mecbur bırakılması ve dolayısıyla zihnin bu pratikte yorulması nedeniyle manevi bir kapalılık meydana gelmektedir.⁵⁰ Abbasi döneminde yaşayan şair Abbâs b. el-Ahnef’in aşağıdaki şiiri, kelamdaki manevi kapalılığa bir örnektir.

سَأَطْلُبُ بُعْدَ الدَّارِ عَنْكُمْ لِتَقْرُبُوا * وَتَسْكُبُ عَيْنَايَ الدُّمُوعَ لِتَجْمُدَا

(Yakınlaşmanız için sizden uzak olmak istiyorum. Bir daha gözyaşı dökmemesi için gözlerim yaşlar döküyor.)⁵¹

Şair, söz konusu şiirde sevdikleriyle beraber daha sonraları mutlu olmaları adına onlardan uzak ve öngörülen acı ve hüznünü yaşaması gerektiğini belirtmek istemektedir. Bunun için şair, bir süreliğine onlardan uzak kalması gerektiğini ve ayrılık acısı nedeniyle yeterince gözyaşı döktükten sonra mutluluğa ulaşacağı ümidiyle artık üzüntüden dolayı gözlerinin döktüğü gözyaşlarını akıtmayacağını kastetmektedir.⁵² Kazvini’ye göre şair şiirin ikinci mısrasında gözlerinin gözyaşı akıtması, hissettiği hüzünden kinayedir (وَتَسْكُبُ عَيْنَايَ الدُّمُوعَ). Ona göre bu kinayede herhangi bir sorun yoktur. Ancak şair السُرور kelimesi ile mutluluğu (السور) murad ettiği kinayede yanlış düşmüştür. Şu nedenle şair “kişinin gözyaşı dökmek istemesine rağmen göz pınarının kuruması” anlamına gelen جمود kelimesini “göz pınarının mutlak kuruluşu” anlamında ele almış ve bu anlamı ile السور (mutluluk) için kinaye yapmıştır. Bu açıdan bakıldığında şair, söz konusu olan şiirde istifade ettiği kinaye sanatını hatalı bir şekilde kullanmıştır.⁵³

⁴⁶ Kazvîni, *el-Îzâh fi ‘ulûm’l-belâga*, c.1, 28.

⁴⁷ Kazvîni, *el-Îzâh fi ‘ulûm’l-belâga*, c.1, 32.

⁴⁸ Kazvîni, *el-Îzâh fi ‘ulûm’l-belâga*, c.1, 32,34.

⁴⁹ Kazvîni, *el-Îzâh fi ‘ulûm’l-belâga*, c.1, 34.

⁵⁰ Kazvîni, *el-Îzâh fi ‘ulûm’l-belâga*, c.1, 34.

⁵¹ Kazvîni, *el-Îzâh fi ‘ulûm’l-belâga*, c.1, 34; Abbâsî, *Me’ âhidu’t-tansîs ‘ala’s-şevâhidi’t-telhîs*, 51.

⁵² Mustafa Muhammed’ed- Dusûkî, *Hâşiyetu’d-Dusûkî ‘alâ muhtâsâru’l-ma’ânî*, ed. Abdülhamid el-Handâvî (Beyrut: el-Mektebetu’l-asriyye, ts.), 198-204.

⁵³ Kazvîni, *el-Îzâh fi ‘ulûm’l-belâga*, 35; Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Alî es-Sübki, *Arûsu’l-efrâh fi şerhi Telhisi’l-Miftâh*, ed. Abdülhamid el-Handâvî. (Beyrut: el-Mektebetu’l-asriyye, 2003), c.1, 83.

Dolayısıyla bu durum, gerçek anlamdan ikincil anlama kolay bir şekilde ulaşma noktasında dinleyiciyi son derece zorlaması kaçınılmazdır. Bu nedenledir ki söz konusu kelimada manevi kapalılık (التعقيد المعنوي) ortaya çıkmaktadır.

Cürcânî, Kazvini'nin kelamın fesahatini bozan manevi kapalılık (التعقيد المعنوي) konusundaki görüşünü eleştiriye tabi tutmuştur. Ona göre Kazvini'nin yukarıda serdedilen görüşlerinde her ne kadar isabet sağlamış olsa da bu durum kelamın fesahatini değil bilakis kelimenin fesahatini bozmaktadır. Zira söz konusu durumda fesahate engel teşkil eden unsur, daha önce kelimenin fesahati için zikredilen altı şarttan biri olan “Kelimenin Arap kullanımının dışında başka bir anlamda kullanılması”dan kaynaklanmaktadır.⁵⁴

Konu üzerinde etraflıca düşünüldüğünde Cürcânî'nin asıl varmak istediği nokta, kelamın fesahati için kendisinin zikrettiği iki şartın yeterli olduğu ve temelde Kazvini'nin manevi kapalılık (التعقيد المعنوي) dışında öne sürdüğü şartları kapsadığı anlaşılmaktadır. Zira Cürcânî'nin kelamın fesahati için zikrettiği birinci şart (kelamı oluşturan yapıların dizilimi (takdim-te'hir) olması gereken şeklin dışında olmaması), kazvini'nin kelamın fesahati için ileri sürdüğü “kelamın dil kurallarına aykırı durumları barındırmaması (ضعف التأليف)” şartı ile “kelamın girift bir yapıya sahip olmaması (التعقيد)” şartının birinci kısmı olan lafzi kapalılığı (التعقيد اللفظي) karşılamaktadır. Nitekim örnekler üzerinden incelendiğinde ضعف التأليف ten kastın, kelamın dil kurallarına aykırı bir şekilde dizilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Cürcânî'nin kelamın fesahati için net bir şekilde belirttiği birinci şart, ضعف التأليف şartını içinde barındırdığı aşikardır. Aynı şekilde genel anlamda Lafzi kapalılık/giriftlik (التعقيد اللفظي) ile murad edilen, kelamın aykırı bir tarzda yani gramer kurallarına çelişik bir şekilde dizilimi olduğu verilen örneklerden anlaşılmaktadır.

Cürcânî'nin Kazvini'ye yönelik eleştirisinin ana temasını kelamdaki manevi kapalılık (التعقيد المعنوي) şartı oluşturmaktadır. Son tahlilde Cürcânî'nin ileri sürdüğü eleştirisinin kendi içinde bir tutarlık arz ettiği görülmektedir. Zira konu örnekler üzerinden değerlendirildiğinde Kazvini'nin üzerinde durduğu kelamdaki “manevi kapalılığın (التعقيد المعنوي)”, aslında kelimenin Arap kullanımının dışında kullanılmasından kaynaklı olduğu sonucuna varıla bilinir. Nitekim mezkûr örnekte kelamın fesahatini bozan unsur لَتَجُمَدًا kelimesidir. Bunun nedeni ise söz konusu kelimenin Arap kullanımının dışında kalacak bir şekilde anlamının genişletilerek السرور kelimesi için kinaye edilmesidir. Bu yaklaşıma göre buradaki kusur bizzat kelimenin fasih olmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Cürcânî açısından bakıldığında söz konusu şiirdeki anlamsal kapalılık kelamın yanlış kullanımından değil, kelimenin yaygın kullanımından farklı bir şekilde kullanılmasyla ortaya çıkmıştır.

⁵⁴ Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*, 20.

Sonuç

Belagat ilmi, Arap dil ilimleri arasında en çok izafi özelliklere sahip olan disiplindir. Bunun sebebi, belagat ilminde çok sayıda değişkenin bulunmasıdır. Bu değişkenlerin en önemlisi, belagatın temel unsuru sayılan muktâzâ-ı hâl (durum/ortamın gerektirdiği) kavramıdır. Çünkü her hitabın ortamı, diğer ortamlardan farklı olması doğal bir durumdur. Bu nedenle, belagat ilminin konuları hakkında farklı görüşlerin ve ihtilafların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Cürcânî, Kelam, Felsefe, Üsul, Belagat gibi birçok İslami ilimlerde mahir bir alimdir. Belagat ilminin konuları hakkındaki görüşlerini ve eleştirilerini *el-İşârât ve't-tenbîhât fî ilmi'l-belâgâ* adlı eserinde ortaya koymuştur. Bu eserde, kendi görüşlerinin yanında, döneminin baskın belâgî görüşlerini mantıksal bir çerçevede eleştirmiştir.

Bu çalışmada, Cürcânî'nin belagat ilminin konularından biri olan fesahat hakkındaki görüşlerini ve eleştirilerini incelemeye çalıştık. Cürcânî'nin, fesahat konusunda kendine özgü görüşler geliştirdiğini ve yanlış bulduğu görüşleri açıkça eleştirdiğini gördük. Örneğin, bir kelimenin fasih olması için Hafâcî'nin sekiz şart, Sekkâkî, Kazvî'nin ve Telhîs ekolüne bağlı belagat alimlerinin üç şart ileri sürerken, Cürcânî altı şart belirlemiştir. Bu bağlamda, Cürcânî'nin konuya farklı bir perspektif getirdiğini söyleyebilmemiz mümkündür. Bununla beraber Cürcânî'nin, fesahat konusunda etkilendiği düşünülen Hafâcî'yi bazı konularda eleştirmesi, onun ilmi ahlakından taviz vermediğini göstermesi açısından son derece önemlidir. Ayrıca, kelamın fesahatı konusunda çağdaşı olan Kazvî'ye yaptığı eleştiride sunduğu argümanlar, onun konuyla ilgili derin bir bilgiye sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, Cürcânî'nin görüşlerinde ve eleştirilerinde tutarlı bir çizgi izlemesi, onun ilmi tartışma ilkelerine uyduğu konusunda bize önemli bilgiler vermektedir.

Kaynakça

- Abbâsî, Abdurrahman b. Abdurrahman Ebu'l-Feth. *Me'âhidu't-tansîs 'ala's-şevâhidi't-telhîs*. ed. Muhammed Muhyeddîn Abdulhamid. 2 Cilt. Beyrut: Alemu'l-kütüb, ts.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl. *Kitâbu's-sinâ'ateyn*. ed. Alî Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebulfazl İbrâhim. Beyrut: el-Mektebetü'l-unsuriyye, 1419.
- Bağdâdî, Abdülkâdir. *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*. ed. Abdusselâm Muhammed. 13 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1997.
- Besyûnî, Abdulfettâh Feyyûd. *İlmu'l-ma'ânî*. Kahire: Müesseetu'l-muhtâr, 2015.
- Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. 3 Cilt. , Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 2002.
- Cürcânî, Rükneddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-İşârât ve't-tenbîhât fi ilmi'l-belâga*. ed. İbrahim Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2011.
- Çağmar, M. Edip. *Ahştırmalarla Belâgat*. ed. Ömer Yıldız. İstanbul: Ensar Yayınevi, 1. Basım, 2022.
- Çuhadar, Mustafa. "Fesahat". C. 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Hâşiyeye alâ Şerhi't-Telhîş*. ed. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Mektebetü'l- 'asriyye, ts.
- Dusûkî, Mustafa Muhammed. *Hâşiyetu'd-Dusûkî 'alâ muhtâsâru'l-ma'ânî*. ed. Abdülhamid el-Handâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, ts.
- Cevherî, Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed 'Abdulğaffâr 'Aţţâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Emîn, Seyyîd Muhsin. *A'yanü's-Şîa*. thk. Hasan el-Emîn. Beyrut: Dâru't-taâruf, 1983.
- Ergin, Ali Şakir. "Ferezdak". 12/373-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ezherî, Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luğa*. ed. Muhammed 'ivaz Mura'ib. Beyrut: Dâru' ihyâi't-turâsî'l-arabiyyi, 2001.
- Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî. *Kitâbu's-Şîr*. ed. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1998.
- Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-mektebeti'l-hilâl, ts.
- Göçemen, Yakup. "Eşkiya (Su'lûk) Şair 'Urve b. el-Verd'in Sosyal Adalet ve Dayanışma Anlayışı". *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 51 (2020), 117-146.
- Hafâcî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Saîd b. Sinân e. *Sirru'l-fesâha*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1982.
- Hüzeliyyîn, Şuarâu. *Dîvânü'l-Hüzeliyyîn*. ed. Muhammed Mahmûd eş-Şinkîtî. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l kavmiyyeti, 1965.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî. *Cemheretu'l-Luğa*. thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987.

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru sâdr, 1993.
- İbn Sellâm el-Cumaî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sellâm. *Tabakâtu Fuḥûli's-Şuarâ*. thk. Maḥmûd Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Medenî, 1974.
- İbnu's-Şecerî, Diyâu'd-Dîn Ebû's-Sa'âdât Hibetu'llâh b. 'Alî b. Ḥamza. *Emâlî*. thk. Maḥmûd Muhammed eṭ-Ṭanâhî. 3 Cilt. Kahire: y.y., 1413/1991.
- Kahhale, Ömer Ridâ. *Mu'cemü'l-müellifîn*. Beyrut: Dâru ihyaü't-türâsî'l-arabî, ts.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Subbu'l-aşâ fi sinâati'l-inşâ'*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l kutubi'l ilmiyye, ts.
- Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed. *el-Îzâh fi 'ulûm'l-belâga*. ed. belâga Muhammed Abdu'l-Mün'im Hifâcî, 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ceyl, ts.
- Matlûb, Ahmed. *Esâlîbu'l-Belâğîyye*. Kuveyt: Vekâletu'l-Matbûa'ât, 1980.
- Merâğî, Ahmed Mustafâ. *Ulûmu'l-belâga: el-Beyân el-meân el-bedî*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1993.
- Merzubânî, Ebû 'Ubeydullâh Muhammed b. 'Imrân. *el-Muveşşah fi Meâhizi'l-Ulemâ' alâ's-Şuarâ*. b.y.: y.y., ts.
- Merzûkî, Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Ḥasan el-Merzûkî el-İşfehânî. *Şerḥu Dîvânu'l-Ḥamâse*. thk. Ğarîd eş-Şeyḥ. Beyrut: y.y., 1424/2003.
- Metin Yurdağür. "Devir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemu'l-lugati'l-arabiyye el-mu'asira*. Kahire: Alemu'l-kutub, 2008.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kub Siraceddin Yusuf b. Ebû Bekr b. Muhammed. *Miftâhu'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1987.
- Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân. *Şerḥu Kitâbi Sîbeveyhi*. ed. Ahmed Hasan Mehdelî, Ali Seyyid Ali. Beyrut: Dâru'l kutubi'l ilmiyye, 2008.
- Sübkî, Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Alî. *Arûsu'l-efrâh fi şerhi Telhisi'l-Miftâh*. ed. Abdülhamid el-Handâvî. Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2003.
- Süleymân, Sabâh Ali. *Mu'cemu's-Şuarâ*. Umman: Dâru Ğaydâ, 2015.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh. *el-Mutavvel*. ed. Abdülhamid el-Handâvî (thk). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Tüccar, Zülfikar. "Buhtür". *DİA*. 6/381-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Verd, 'Urve b. el-Verd. *Dîvânu 'Urve b. el-Verd*. ed. Esmâ Ebubekr Muhammed. Beyrut: Dâru'l kutubi'l ilmiyye, 1998.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezâk Mürtazâ. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. ed. komisyon. 40 Cilt. Dâru'l-hidâye, t.y.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr. *Esâsu'l-Belâga*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.